

סלעים שטים בחול

ענת מדמוני

הוליום והרמוניה שתרמה לעולם תרבות יפן. מטרתו אינה פרקטית או אסתטית בלבד; הוא מיועד להעניק לצופה או למתהלך בו חוויה רגשית עמוקה.

הערכים העומדים בבסיס הגן הקלאסי הם טבעיות, צניעות ושלמות. התפתחותם של גנים בכלל, ושל גנים יפניים בפרט, קשורה קשר אמיץ למהלכה של ההיסטוריה ולהתהוות רעיונות פילוסופיים ודתיים הנוגעים ליחסי האדם והטבע. בגן המערבי, על שביליו הישרים והצמחים הגזומים בו, האדם מדמה עצמו לאלוהים, אשר יוצר מתוך התוהו ובוהו הטבעי גן מסודר ומאורגן. אי אפשר שהוא חלילה יתעה ויאבד את דרכו בתוכו, שהרי הוא היוצר של מעשה האמנות. בגנים במזרח, ובייחוד בסין וביפן, רווחת גישה שונה, אשר שואפת לגלות את היופי שבכאוס. שם

בגן של מקדש הזן ריואן-ג'י (Ryoanji) בקיוטו פזורים 15 סלעים. מסודרים בחמש קבוצות, חלקם מוקף טחבים, נדמים הסלעים לאיים של אבני חצץ, הנגרף בקפדנות מדי יום. הגן מהמאה ה-16 הוא הגן היבש המפורסם בעולם. מבקרים רבים יושבים במרפסת התצפית ומתבוננים בסלעים הפזורים בו, אך יכולים לראות רק 14 מהם. על פי האגדה, רק המודטים שמגיעים להארה יכולים לראות את כל ה-15 בו זמנית. הגן היפני הוא אחד הביטויים היפים, המורכבים והמעורנים של

לאפשר ליופיו של הטבע להתגלות,
ולא לעצב אותו - זה העיקרון המנחה העומד
בבסיס טיפוחם של הגנים הקלאסיים ביפן.
במערב הם נודעו כ"גני זן" וצברו פופולריות
רבה, ואפשר לראותם בערים רבות בעולם,
מלוס אנג'לס ועד חולון, מותאמים לאקלים
ולנוף המקומיים. ענת מדמוני כותבת על
הגנים שמעניקים למבקר בהם חוויה רוחנית
ומציעה טיפים לגן המתחיל

פשטות מדומה; שכן בחירת הפרטים, הן הצמחים והן
הדוממים, ומיקומם במרחב הוא מעשה אמנות מורכב.
מינימליזם היא מילת מפתח בעיצוב גן יפני. למשל, ירוק
הוא הצבע הכמעט יחיד. צבעים נוספים מצויים במשורה,

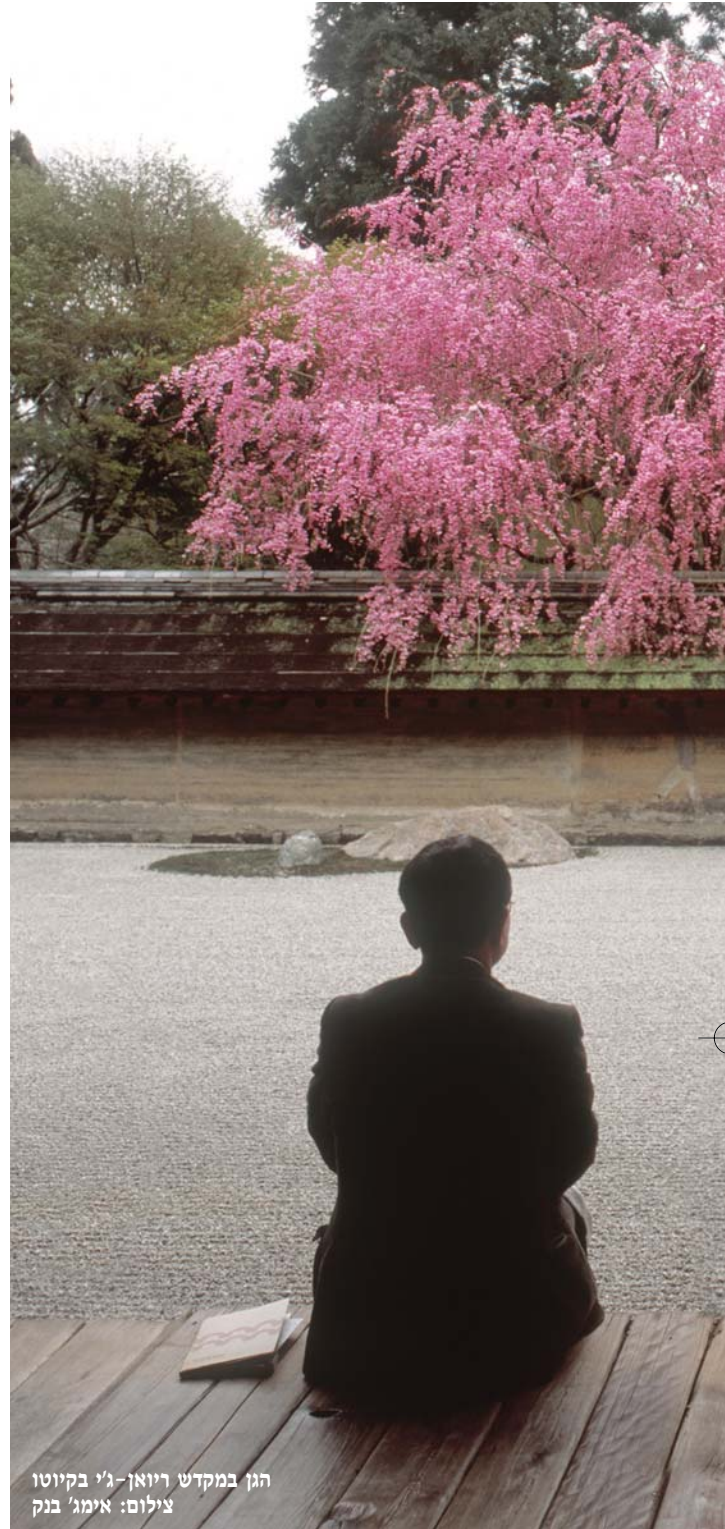
מעין נגיעות מכחול בודדות, גם בשיאה של עונת הפריחה
- בסתיו נראים לעתים עליו המאדימים של עץ אחד
בשלכת ובאביב פריחה של שיח בודד. לכן המבקר בגן
נאלץ להתרכז, להתבונן ולשים לב לפרטים הקטנים, מה
שמוכיל למצב רוח רגוע ומדיטטיבי.

לאבנים תפקיד מרכזי אולי אף יותר משל הצמחים.
סלעים המונחים בקבוצות, כמשפחות, יוצרים את
הקומפוזיציה הבסיסית של הגן. לכל סלע אופי משלו,
והמתכנן מציב אותו באופן שבו תתגלה "אישיותו" בצורה
הטובה ביותר. בריבים מן הגנים היפניים מופיע אלמנט
מים בדמות אגנים שהטפטוף בהם מניב צליל מונוטוני
מרגיע, או לחלופין נחלים כמו טבעיים ובריכה. לפרקים
מופיע אלמנט המים באופן סימבולי בלבד, כאוסף של
חלוקי נחל עגלגלים או אבני חצץ מגורפות כגלים.

עין הצופה אינה אמורה להתמקד באלמנט ספציפי בגן,
אלא לראות את המכלול היוצר תמונה חדשה, הרמונית
ושלמה, שהוא עצמו הופך לחלק ממנה; תמונה של טבע,
אף שאין מלאכותי יותר מגן כזה, שכל אלמנט בו מעוצב
בקפדנות.

אחד מסוגי הגנים היפניים הוא הגן היבש, המכונה
לעתים גם גן הזן. הגן היבש יובא ליפן החל מהמאה ה-12
על ידי נזירי זן שעסקו בסחר עם סין. במקדשי זן רבים
אפשר לראות גן יבש, שכפי שמרמז שמו, עיקרו סלעים
ואבנים והצמחייה הגדלה בו מועטה. ויכוח ניטש כיום בין
החוקרים בסוגיה אם הקמת הגנים במקדשים אכן נבעה
מטעמים דתיים או שמא מטעמים אסתטיים בלבד,
והועלתה השאלה אם גנים אלה אכן שימשו מקום
למדיטציה, כפי שהיה מקובל לחשוב בעבר. כיום הסברה
המקובלת היא ש"גן זן" הוא מונח מערבי שטבעה בשנת
1935 לוריין קוק, אשר השתמשה בו לראשונה בספרה
"מאה גנים בקיוטו" שהתפרסם בשפה האנגלית. הביטוי
לא היה קיים בשפה היפנית עד שנת 1958.

גן יבש הוא גן מופשט וסמלי, ולפיכך ניכרת בתכנונו

הגן במקדש ריואן-ג'י בקיוטו
צילום: אימג' בנק

הטבע הוא המקור לכל - הוא זה שיוצר את הקווים הטבעיים
של האבן, את העיקולים בגזעי העצים ואת צורות הגבעות.
האדם משחרר או מגלה את היופי מתוך הטבע ולא יוצר אותו,
ובכך הוא הופך להיות חלק מן הטבע.

גלות את הסלע

סוגים רבים של גנים התפתחו ביפן במהלך השנים, החל
מגני טיול שתוכננו במיוחד להליכה וכלה בגני ישיבה,
שיועדו להתבוננות ממקום אחד. מה שמאפיין אותם הוא
לכאורה הפשטות - קווים נקיים ומיעוט אלמנטים. אולם זוהי

צילום: Bigstockphoto.com

במוזיאון ישראל בירושלים, שתוכנן על ידי האמן היפני-אמריקאי איסמו נוגוצ'י. את ההשראה לגן, שבו מוצג אוסף הפסלים של בילי רוז, קיבל נוגוצ'י מן הגן היבש, אולם החומרים שעשה בהם שימוש הם חומרים מקומיים. נופו של הגן מחקה את הנוף המקומי. הוקמו בו חצאי קשתות מוגבהות מאבנים, המדומות לטרסות חקלאיות בהרי ירושלים; הצמחייה מועטה ואופיינית לאזור: רוזמרין, זית ותאנה; ומים זורמים במעין תעלה חקלאית החוצה את הגן מהנקודה הגבוהה בו ועד לתחתיתו. פני הגן מכוסים שכבה של אבנים קטנות ומתוכה צומחים הפסלים כאיי הסלעים בגני הזן של יפן. גם בשעה שהוא הומה אדם יחוה המהלך בו תחושת בדידות.

בקיבוץ חפצי-בה, השוכן למרגלות הגלבוע, הקימו אנשי כת המקויה גן יפני כמחווה לקיבוץ, אשר מארח באופן קבוע אולפן שבו לומדים אנשי הכת עברית. הגן אמנם יפני, אך הניחוח בו הוא ארצישראלי. הצמחים הגדלים בגן הם צמחים המוזכרים בתנ"ך: ארז, ברוש, אלון ואלה. הגן מתמוזג בצורה

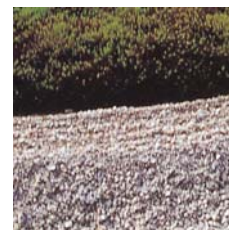
היחס בין סלע אחד למשנהו הוא הבסיס לעיצוב הגן. חלוקי אבן, חצץ או חול המגורפים בקפידה מקיפים את הסלעים ומעניקים תחושה של מים, גלי ים וזרימה

חשיבות רבה לסלעים. אלה נבחרו בשל צורתם ותבניתם המיוחדות, והיחס בין סלע אחד למשנהו הוא הבסיס לעיצוב הגן. חלוקי אבן, חצץ או חול המגורפים בקפידה מקיפים את הסלעים ומעניקים תחושה של מים, גלי ים וזרימה, ולעתים מתווספים גם טחבים ושיחים נמוכים. לגן היבש כמה פרשנויות; החשובה בהן גורסת כי החצץ או החול מייצג את האוקיינוס והסלעים מסמלים את איי יפן. גנים אלו מיועדים לתצפית ולא לטיול, ויש שיושבים ומביטים בהם שעות ארוכות.

קיוטו רחוקה? סעו לחפצי-בה

"אם נשיל מעל הגן היפני את סממניו המקומיים יתגלה גן בעל ערכים אסתטיים, שניתן ליישם בכל מקום בעולם. זוהי תרבות המלמדת כיצד ליצור קומפוזיציה מושלמת שכל חלקיה משתלבים בהרמוניה של יצירה אמנותית" (ג'ושע קונדר, ארכיטקט אנגלי, כותב הספר *Landscape Gardening in Japan*, שיצא לאור בשנת 1893 ונמכר עד היום)

החל מהמאה העשרים סיפקו גנים יפנים השראה לאמנים רבים ברחבי העולם. ערכיהם האסתטיים של הגנים הם אוניברסליים, אך בכל מקום הם מותאמים לנוף המקומי, לצמחייה ולאקלים. בישראל קיימים כמה גנים יפניים הפתוחים לקהל הרחב. המפורסם בהם הוא גן הפסלים

גן יפני בפורטלנד, ארצות הברית

אולי אין זה גן

יעקב רח מתבונן בגן במקדש אנקאקוג'י, קאמאקורה. מתוך "טוקיו הלוח חזור", הוצאת מודן

אבל השינויים האמיתיים שיש בו הם השינויים שיש בי. החול הלבנבן סופג אותי פנימה. בגלל הלובן. בגלל הפשטות. החול משמש לי מדריך לחלל הרוח החופשית. הוא מוליך אותי אל ממלכת הצורות שאין להן סוף. נצלים בו אינסוף גוונים ורוחות. סלעים שטוחים מול סלעים עגולים. סלעים ניצבים לעומת סלעים אופקיים. קבוצות של שני סלעים, קבוצות של שלושה או של חמישה סלעים או של עשרה סלעים.

רושם כובדם של הסלעים מול אווריריותו של החול. צורתם הפרועה של הסלעים מול קווי המגרפה הישרים בחול. הסלעים מרובי גוונים. החול, שצבעו אחיד. חול, שהוא המשכן של הסלע, והירוק העדין של הטחבים. הנועם הנצחי של הסערה השלווה שיוצרים הסלעים בתוך החול ומולו החומה שעליה צורות השמן הפרועות, שמעוותות פנים למראה השלווה הנסכת מתוך הגן. מראה הסלעים שבולטים מן החול והידיעה שהחלק הגדול של גופם קבור בתוך האדמה. מוצק. מסיבי. יציב. בלתי נראה.

באין ההבעה שלו הגן מציע לי את אינסופו של היקום. אני מקנא בסלעים. שיש להם מוצקות כזו עד לליבתם. אני מתבונן אל ליבתי ואין אני רואה אותה. איך זה שהם הם עצמם ואני איני מוצא דבר. עכשיו הם עטופים בטחבים ובחורף יהיו עירומים. הציקדות ימותו. העלים ינשרו וירקבו וייטמעו היכן שייטמעו ויירד השלג והסלעים שם, מוצקים עד לליבתם.

אני יושב על המרפסת ומתבונן בו. אני מתבונן בי. ואז פתאום איני עוד. בתוך התבוננותי אני נעשה דבר אחר. ואני יכול עכשיו לראות שם סלעים, חול, חומה, טחבים, והיותי שם.

יש בו בדיוק מעט הדברים שנחוצים על מנת להניע את הרוח בלי להגביל את הרוח. בעצם אין זה גן כלל. הוא מקום שלם אבל אינו גמור. הוא הזמנה פתוחה."

"יש גנים אחדים במנזר. זה שמול המרפסת של אולם המדיטציה. זה שמול המטבח. זה שליד הפעמון. וזה שלי. אני יוצא אליו.

אני מביט בסלעים. הסלעים אינם מכילים עוד את קול הציקדות של הקיץ. אני יושב מול הגן. סלעים וחצץ וכיסוי הטחבים על הסלעים. כמו קטיפה ירוקה. הנה מלבן של חול והוא מוקף חומה נמוכה משלושה עברים והעבר הרביעי מרפסת. ובתוך החול קבוצות של סלעים. והחול מגורף גלים. בעצם אדוות. והקיר ממול סכו אותו בשמן לפני חמש מאות שנים. והשמן ניגר בקיר ללא צורה. ויש בחומה סימנים של זמן. ויש בסלעים סימנים של זמן. ועל הסלעים כתמים של טחבים שיוצרים בהם ריפוד דקיק והרבה ירוקים. אין בגן הזה עצים או שיחים ואין בו פרחים. אין בו בריכות ואין דיג זהב שטים בהן. אי אפשר לראות בו גשרים אדומים קטנים ומקומרים. אולי אין זה גן בכלל.

אני יושב על המרפסת ומתבונן במקום הזה. אומרים שהוא נעשה לפני חמש מאות שנה על ידי אמן גנים גדול.

אלא שלגן הזה אין זמן בכלל. ואולי הוא לא בזמן בכלל. אין בהם סדר בסלעים. הנה אני נלכד על סלע. והנה אני תועה ימינה ושמאלה ושואל על המשמעות. הגן סובב ומרחף קלות מעלה-מטה כמו על מצע בלתי נראה של נזל. והוא חף ממשמעות. מה שיש הם הסלעים שניצבים כמו להבי סכינים והם נמוכים, והם עגולים, לפעמים ראשם שטוח ולפעמים עגלגל, לעתים חלק ולעתים מחוספס. הנה אחד שהוא כמו משיחת מכחול רכה. הנה אחד כמו חרב חדה.

יש בגן תנועה. כמו מפלים מהירים ששואפים אל תחתית הנקיק.

השינויים: הטחבים שעלו בקיץ או נסוגו בחורף. עלים אדומים שנסעו אליו מן הגן הסמוך בסתיו. פתיית שלג לבנים על החול הלבן בחורף. הטחבים שמתפשטים בקיץ. פרח לבן שבא עם הרוח ונחת על סלע באביב.

אני מקנא בסלעים
שיש להם מוצקות כזו
עד לליבתם. אני
מתבונן אל ליבתי ואין
אני רואה אותה. איך
זה שהם הם עצמם
ואני איני מוצא דבר

בעוד הגנים היפניים
הקלאסיים עוצבו
על מנת להעניק
לצופה בהם חוויה
רוחנית-דתית,
הגנים היפניים
הקמים במערב
שמים דגש בעיקר
על הקשר בין האדם
לטבע ולסביבה

הגן היפני בקואורה, אוסטרליה

מופלאה בנוף הרי הגלבוש המצוי ברקע, המצחיב ומוריק חליפות על פי עונות השנה. למעט העצים, השיחים והרשאים הגזומים להפליא, מוצבים בו בעיקר סלעים טבעיים. נחל זורם לבריכת מים המאוכלסת בדגי קוי (Koi). סיור בשביל ההיקפי של הגן מאפשר נקודות תצפית מזוריות שונות, ומכל תצפית נראה הגן אחרת. כמו כן מצוי בו בור מים עתיק שנפרץ והפך למקום תפילה לאנשי הכת, ובפיתו ניצב בית במבוק קטן לתצפית.

בשונה מן הגן היפני בקיבוץ חפצי-בה, שהטבע משמש לו כרקע, הגן היפני בחולון ממוקם בין רחוב יואב לשרדות ירושלים, שהינו רחוב סואן. חיים כהנוביץ עיצב את הגן בהשראת הגנים היפניים. הצמחייה בו נועדה להסתיר את מראות הרחוב מן המבקר, ומפלי המים השוצפים ממסכים את רעש המכוניות. גשרים מובילים אל ביתן עץ גדול הניצב במרכז הגן ומוקף מים מכל עבריו. הצמחייה ברובה נטולת פריחה (כערערים ופיטוספורום) וצורת מים מועטים. ככל עונה יופיע כתם צבע כלשהו, החל בתכללותם של צמחי האגפנטוס וכלה בצהוב של פרחי הכסיה. קסמו של הגן בכך שהוא מזמין להתהלך בו ולבדוק את המשעולים ואת נקודות התצפית מן הגשרים הנטויים על פני המים.

קיים הבדל מהותי בין הגנים היפניים הקלאסיים לבין הגנים המערביים. בעוד הגנים היפניים הקלאסיים עוצבו על מנת להעניק לצופה בהם חוויה רוחנית-דתית, הגנים היפניים הקמים במערב שמים דגש בעיקר על הקשר בין האדם לטבע ולסביבה, ועל כן הם מותאמים לאקלים ומשתלבים בנוף. גישה זו נותנת מענה לנושאי איכות הסביבה העוליים כעת על הפרק.

ענת מדמוני היא ד"ר לבוטניקה העוסקת במחקר, מעבירה הרצאות ונותנת שירותי ייעוץ ותכנון לבעלי גינות. לתגובות: Anat@Madmony.co.il

* תודה לשלמית ב'רנו, מהמחלקה להיסטוריה של האמנות והארכיטקטורה באוניברסיטת פיצבורג, ארצות הברית, על עזרתה בהכנת הכתבה.

להקים גינה בסגנון יפני

לימודי גינות ביפן נמשכים כ-15 שנה, פרק זמן ארוך שבמהלכו צוברים המתלמידים ידע נרחב ועוברים תקופת חניכה ואימון. אך גם אם אתם נטולי הכשרה גינית ענפה תוכלו להעניק לגינתכם מגע יפני, או לשלב בו אלמנטים יפניים. גן כזה, בייחוד אם הוא גן יבש, מתאים להפליא לאקלים היבש, בשל חסכוניות במים. הביאו בחשבון כי גם אם תעשו את רוב העבודה בעצמכם, הקמת גינה כזו אינה זולה, בשל עלותם הגבוהה של היסודות הדוממים (סלעים, חלוקי אבן, מנורות). להלן כמה טיפים לגן מוצלח באדיבות **גלית דהבני** ממשללות גבעת ברנר:

- המפתח לגן הוא אתם וצורת החיבור שלכם לטבע – נסו להשתמש בחומרים המצויים בסביבתכם הקרובה (כמו אבנים עם טחבים), צאו לפארק, ליער, להרים, והתבוננו סביב.
- עליכם להשתחרר מהקונספט המסורתי של טיפוח מדשאה. את מקומה של זו יתפוס מצע של אבנים זעירות.
- מומלץ לשתול צמחים המתאימים לאקלים באזור שאתם גרים בו ולהשתמש בחומרים טבעיים.
- בשל מיעוט הפרטים בגינה יש לכל אחד מהם תפקיד ומשמעות, ולכן תכנון מראש הוא חיוני. נסו ליצור הרמוניה בין מרכיבי הגן, אך גם להתגבר על עייפות העין והמחשבה. חפשו דרכים לרענן, לחדש ולהפציע.
- בתכנון (רצוי לצייר סקיצה) יש להביא בחשבון כיצד ייראה הגן מנקודת התצפית החשובה ביותר (במקרים רבים זו המרפסת), ובהתאם יש להציב את הסלע העיקרי במקום בולט אך לא במרכז. ביחס לסלע זה יש למקם את שאר הסלעים וכן את הצמחייה. חשיבות רבה יש ליחסים בין האלמנטים השונים וחוסר סימטריה הינו הכרח. יש להתייחס למה שמתרחש מסביב: להסתיר פחי אשפה, גדרות מכוערות ועמודי חשמל, או לגלות כשהדבר אפשרי, כדי להגדיל את תחושת המרחב.
- מומלץ להתאים את בחירת הסלעים לנוף המקומי. בגינה המוקמת באזור ירושלים, למשל, כדאי לעשות שימוש בסלעי גיר. כיום מציעות משתלות מגוון עצום של סלעים, אבני חיפוי ואבני דריכה בשלל צבעים וצורות. כן תוכלו למצוא בקלות מנורות, מגדלי אבן ושאר אלמנטים יפניים.
- בשל הצורך לשמור על מראה מסודר ונקי ראוי להשקיע מחשבה בבחירת הצמחים. צמחים שקצב גידולם מהיר מצריכים גיזום תכוף, לכן כדאי להעדיף מינים שגידולם איטי. כדי למנוע הפתעות מיותרות לפני שאתם שותלים את הצמח, בררו כיצד הוא ייראה בעוד עשר שנים והאם הוא מתאים למקום שבו אתם מעוניינים להציבו. מומלץ להשתמש בכמה צמחים שיש להם צבע עלווה מיוחד וכן בכאלה בעלי מראה פיסולי. צמחים ירוקי עד שהינם נוחים לגיזום הם פיטוספורום גלוני, הדס קטן עלים וער אציל. שיחים פורחים הם מורן החורש, פריש יפני ולילך מצוי. באזורים קרירים תוכלו לשתול עץ דובדבן. לאדר כפני וספיון השעווה יש שלכת מרהיבה בצבע אדום, וזקן נחש וכן אפר הם עשבוניים בעלי טקסטורה מעניינת.
- שוקת אבן שבה נקווים מי השקיה או מי גשמים יכולה לשמש אלמנט מים בגינה. אפשרות יקרה יותר הינה הקמת בריכה הדורשת גם משאבה ופילטר (וכן נקודת חשמל קרובה). בריכה שגדלים בה צמחי מים אינה זולה, וגם תחזוקתה גוזלת זמן, אך כפוף המים מייצר קולות רחש נעימים המסווים את רעשי הסביבה ויוצרים אלמנט של תנועה בגן.